

νας στον κλασικό πέμπτο αιώνα (σσ. 5 εξ.) και ακολουθεί ο Egerl Pöhlmann για τις αρχές της τραγωδίας και κωμωδίας στην Αθήνα (σσ. 19 εξ.). Έπεται και δεύτερο άρθρο από τον ίδιο, για επιχειρήματα υπέρ της ύπαρξης σκηνηκού κτιρίου στην πρώιμη ελληνική τραγωδία (σσ. 27 εξ.), ενώ με την αρχιτεκτονική της σκηνης στο θέατρο της Επιδαύρου, από ξύλινο παράπηγμα σε πέτρινο κτίριο, ασχολείται η Heide Froning (σσ. 31 εξ.). Στη συνέχεια ο Egerl Pöhlmann προσφέρει ένα άρθρο για ρεαλιστικότητα και επινόηση στην αττική σκηνή του πέμπτου και τέταρτου αιώνα (σσ. 60 εξ.) και ο Günther Schönerer ασχολείται με τη σκηνηκή ζωγραφική (σσ. 67 εξ.). Η Heide Froning αναλύει μάσκες και κοστούμια (σσ. 70 εξ.), η Andrea Schmölder-Veit τη σχέση του θεάτρου με την πόλη, δηλαδή το θεσμικό πλαίσιο των παραστάσεων (σσ. 96 εξ.). Η Susanna de Ponte αναπτύσσει το θέμα: αγών ως μορφή παράστασης και συμπεριφορά στη ζωή, συγκεκριμένα ο αγών ως δομικό στοιχείο της τραγωδίας, της κωμωδίας και του σατυρικού δράματος (σσ. 104 εξ., με προτάσεις ψηφιακής αναπαράστασης ορισμένων έργων), η Susanne Moraw αναλύει τους μεγάλους Έλληνες δραματούργους (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης, Αριστοφάνης και Μένανδρος) (σσ. 119 εξ. με ψηφιακή αναπαράσταση των πορτραίτων τους). Στη συνέχεια ο Bernhard Zimmermann δίνει μια σύνοψη της παραπέρα εξέλιξης του ελληνικού θεάτρου στα αρχαία χρόνια (σσ. 128 εξ.), η Susanne Moraw αναλύει τους ηθοποιούς, που βρίσκονται ανάμεσα σε ερασιτέχνες και αστέρες της σκηνης (σσ. 132 εξ.) και ο Ralf Krumeich ασχολείται με τους ελαίνους των ηθοποιών στην αγγειογραφία (σσ. 141 εξ.). Στο τέλος ακολουθεί άρθρο της Susanne Moraw για το θεατρικό κοινό (σσ. 146 εξ.). Ο τόμος κλείνει με ένα λεξιλόγιο (σσ. 154 εξ.) και μια σύντομη βιβλιογραφία για τα επιμέρους κεφάλαια (σσ. 155 εξ.), η οποία χωρίζεται για ευκολότερη χρήση σε θεματικές ενότητες. Το κατατοπιστικό κείμενο των επιμέρους άρθρων διαβάζεται ευχάριστα, και το ξεφύλλισμα του τόμου είναι μια διδακτική απόλαυση. Σε συνδυασμό με την μόνιμη έκθεση στο Θεατρικό Μουσείο του Μονάχου, ένα ευρύτερο διεθνές κοινό έχει τη δυνατότητα να έρθει σε μια πρώτη επαφή και μ' ένα ιδιαίτερα ευχάριστο τρόπο με το αρχαίο ελληνικό θέατρο και τις παραστάσεις του.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

NANTIA ΒΑΛΒΑΝΗ (επιμ.)

Μπέρτολτ Μπρεχτ. Κριτικές προσεγγίσεις, Μετάφραση Α. Οικονόμου, Δ. Μαράκας, Μ. Χαράλαμψη, Αθήνα, Στάχυ 2002, σ. 564. ISBN 960-8032-77-6.

Οι εκδόσεις Στάχυ στη σειρά «Μεγάλοι στοχαστές» (αρ. 2) παρουσίασαν, με την επιμέλεια και με τον πρόλογο της Νάντια Βαλαβάνη, έναν ενδιαφέροντα reader για τον Μπρεχτ στον 21ο αιώνα. Ο πρόλογος (σσ. 11 εξ.) επισημαίνει, πως υπάρχουν ακόμα σημαντικά κενά στην «Μπρεχτολογία», που δεν έχουν κλείσει έως σήμερα. Ωστόσο είναι καιρός, τώρα που δεν είναι πια «της μόδας» – στην Ελλάδα είναι ο πιο πολυπαιγμένος ξένος θεατρικός συγγραφέας της μεταπολεμικής εποχής – μιας επιθεώρησης των τυχών του στις διάφορες χώρες, μιας συζήτησης για την ανεύρεση της ιστορικής του θέσης ως «κλασικού» του 20ού αιώνα, και ενός διαλόγου για τη σημερινή του σημασία και τη μελλοντική του τύχη, για τη σύζευξη ή διχοτομία πολιτικής και αισθητικής θεωρίας. Τα δεκαέξι δοκίμια έχουν γραφεί ειδικά για τον τόμο αυτόν, που συντάχτηκε στα έτη 2000 και 2001, αλλά μερικοί συγγραφείς

έστειλαν και παλαιότερα μελετήματά τους, στην περίπτωση που θεώρησαν πως αυτά ακόμα τους εκφοβίζουν. Η επιμελήτρια συνοψίζει τους στόχους της έκδοσης ως εξής: «Ξεκινώντας από διαφορετικές οπτικές γωνίες και από πρακτικές κι επαγγελματικές εμπειρίες τόσο διαφορετικοί μεταξύ τους όσο εκείνες του κριτικού της λογοτεχνίας μ' αυτή του ηθοποιού και τραγουδιστή, του σκηνοθέτη μ' εκείνη του πανεπιστημιακού καθηγητή των γερμανικών ή των κινηματογραφικών σπουδών ή της συγκριτικής θεατρολογίας, οι συγγραφείς των δοκιμών συναντώνται στον κοινό τόπο των ανθρώπων που αφιέρωσαν μεγάλο μέρος της ζωής τους στη συστηματική θεωρητική ή πρακτική μελέτη και έρευνα του Μπρεχτ. Άλλοι απ' αυτούς μαρξιστές και άλλοι όχι, ενόουν ο καθένας την προσωπική τους φωνή και θεώρηση στο πλαίσιο μιας και μόνης έκδοσης (κάτι που, ειδικά με αντικείμενο τον Μπρεχτ, λίγο παλιότερα θα ήταν μάλλον αδιανόητο!) συγκροτώντας μια σειρά ουσιαστικές κριτικές προσεγγίσεις στο έργο του μεγαλύτερου και περισσότερο ιδιόμορφου, ταυτόχρονα, δραματουργού του 20ού αιώνα. Η πυροδότηση διαφωνιών κι αντιρρήσεων μεταξύ των αναγνωστών συνιστά μια πιθανότητα που μάλλον πρώτος ο Μπρεχτ (ο οποίος «άνθιξε» μέσα σε μια τέτοια ατμόσφαιρα) θα επικροτούσε» (σσ. 12 εξ.). Ωστόσο η εποχή μας μάλλον ευνοεί μια ηφάλαια επισκόπηση και μια ψύχραμα ζυγισμένη εκτίμηση.

Τα 16 άρθρα τοποθετούνται μέσα σε μια Εισαγωγή και τρεις θεματικές ενότητες. Η Εισαγωγή συμπεριλαμβάνει τρία δοκίμια: «Ο Μπρεχτ σήμερα» του Marc Silberman (σσ. 27 εξ.), βασικού στελέχους της Brecht-Society και εκδότη, κατά καιρούς, του *Brecht Yearbook*, παρακολουθεί την παγκόσμια πρόσληψη του «κλασικού» Μπρεχτ και διατυπώνει προβλέψεις για τον Μπρεχτ στο μέλλον, κυρίως για εκείνα τα κείμενα που τοποθετούνται πάνω στις αλήθειες της ιστορίας. Ο Manfred Wekwerth, βοηθός του σκηνοθέτη Μπρεχτ στο Berliner Ensemble, συγγραφέας μιας μονογραφίας για την Theaterwissenschaft, παρουσιάζει μια διάλεξη στο Πανεπιστήμιο του Humboldt το 1998, όπου ως *advocatus diaboli* αναλύει τους τέσσερις λόγους, γιατί (δήθεν) το θέατρο του Μπρεχτ σήμερα είναι ξεπερασμένο: ο χαρακτηριστικός τίτλος είναι «Τι καταλογίζει κανείς στον Μπρεχτ;» (σσ 55 εξ.). Οι αντιρρήσεις αυτές, στις οποίες απαντάει ο ίδιος, είναι: 1. Ο Μπρεχτ ήταν μαρξιστής και ήθελε ν' αλλάξει τον κόσμο. Ο Μαρξ είναι νεκρός κι έχει αποδειχτεί ότι ο κόσμος δεν μπορεί ν' αλλάξει. Ο καπιταλισμός έχει νικήσει. 2. Ο Μπρεχτ πίστευε στη λογική. Μέσω της παρεμβατικής σκέψης ήθελε με το θέατρό του να διαδώσει τη λογική, ώστε οι άνθρωποι ν' αναγνωρίζουν τις καταστάσεις και να τις αλλάζουν. Η λογική, όμως, η οποία από την εποχή του Ντεκάρτ έχει ισχύ γενικού θεραπευτικού μέσου, αποδείχθηκε ότι ήταν η ίδια η ασθένεια. Η πίστη στην επισημοσύνη αποδείχτηκε μοιραία πλάνη. Ο κόσμος δεν είναι αναγνωρίσιμος. 3. Ο Μπρεχτ ήθελε να κάνει πολιτικό θέατρο. 4. Το στυλ του Μπρεχτ. Πώς μπορεί να παρουσιάσει ένας ηθοποιός τις σημερινές αβύσσους, όταν ο Μπρεχτ παραδέχεται μόνο την ύπαρξη αιτιών; - Ο ευφάνταστος αναγνώστης μπορεί περίπου να μαντέψει τις απαντήσεις. Το τρίτο μελέτημα της Εισαγωγής, «Μπρεχτ και Μέθοδος» (σσ. 83 εξ.) απομονώνει αποσπάσματα από τον Πρόλογο της έκδοσης «Brecht and Method» (London / New York 1998) του Frederic Jameson, Αμερικανού μαρξιστή διανοούμενου, που ασχολείται με τις θεωρίες του μεταμοντερνισμού.

Το πρώτο κεφάλαιο, «Ο ιστορικοποιημένος Μπρεχτ: ΗΠΑ, Βρετανία, τα δύο Γερμανικά κράτη, Ελλάδα», αναφέρεται στην πρόσληψη. Ξεκινάει με το κείμενο «Υπό το αόρατο χέρι»: Το θέατρο του Μπρεχτ στην αγορά των ΗΠΑ» (σσ. 125 εξ.) του Carl Weber, επίσης βοηθού σκηνοθέτη του Μπρεχτ στο Berliner Ensemble και σήμερα καθηγητή Σκηνοθεσίας και Θεατρολογίας στο Πανεπιστήμιο του Stanford. Ακολουθεί η πρόσληψη στην Αγγλία John Willet: «Ένας Άγγλος κοιτάζει τον Μπρεχτ» (σσ. 163 εξ.). Δεν είναι μόνο ο συνιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της Brecht-Society αλλά και ο βασικός μεταφραστής των *Απάντων*

του Μπρεχτ στα αγγλικά. Το κείμενο αναφέρεται στις δεκαετίες του '30 έως '50, όταν η σοβαρή έρευνα για τον Μπρεχτ ήταν ακόμα ανύπαρκτη. Περιγράφει την πρώτη συνάντησή του με τον δραματοουργό, που είναι και το πρώτο δοκίμιο του βιβλίου *Brecht in Context*. Μετά έχει σειρά η διχοτομημένη Γερμανία: Werner Mittenzwei: «Η πρόσληψη του Μπρεχτ στα δύο Γερμανικά κράτη. Ένας απολογισμός πριν από την “καμπί” 1989-1990» (σσ. 176 εξ.), ένα εκτενές άρθρο, που παρακολουθεί τη διαφορετική πρόσληψη του Γερμανού θεατρικού συγγραφέα στις δύο Γερμανίες κατά τέσσερις περίπου δεκαετίες μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Το άρθρο αυτό είχε γραφεί το 1987 για το βασικό θεωρητικό όργανο της Ακαδημίας Τεχνών στην Ανατολική Γερμανία. Το ενδιαφέρον αυτό κεφάλαιο, της πρόσληψης του Μπρεχτ, κλείνει με άρθρο του Πέτρου Μάρκαρη: «Ταύτιση και παρεξήγηση. Ο “βίος του Μπρεχτ” στην Ελλάδα» (σσ. 253 εξ.), αναδημοσίευση άρθρου που είχε δημοσιευτεί στο «Αφιέρωμα Μπρεχτ» του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* (αφ. 71-72, Δεκ. 1999). Ο Μάρκαρης είναι ο ίδιος μέρος αυτής της πρόσληψης, μαζί με τον Κουν και τον Μ. Πλωρίτη. Πιστεύει πως ο Μπρεχτ ως «κλασικός» δεν θα είναι επίκαιρος στο βαθμό που οι άνθρωποι δεν πιστεύουν πια στη δυνατότητα αλλαγής της κατάστασης.

Το δεύτερο κεφάλαιο, «Ο Μπρεχτ της ποίησης, της μουσικής, του θεάτρου», συγκεντρώνει πέντε μελετήματα. Την αρχή κάνει ο Tom Kuhn: «“Εποφελής ακόμη και για ξένους”. Η λυρική ποίηση του Μπρεχτ: Μια επισκόπηση» (σσ. 271 εξ.), κι αυτός μεταφραστής των *Απάντων* του Μπρεχτ στα αγγλικά: η συνέχεια επιφυλάσσεται στον Albrecht Dümmling: «Πρότυπα για κριτική παραλλαγή και τροποποίηση. Ο Μπρεχτ και η μουσική» (σσ. 313 εξ.)· ο μουσικοκριτικός είναι συνιδρυτής της Διεθνούς Ένωσης για τον Χανς Αισλερ και συγγραφέας του βιβλίου *Μην επιτρέψετε να σας παραπλανούν. Ο Μπρεχτ και η μουσική*, Μόναχο 1985. Ακολουθεί ο Darko Survin: «Η άρνηση της επουράνιας τροφής: Ο βίος του Γαλιλαίου» (σσ. 341 εξ.)· το άρθρο έχει γραφεί την έκδοση *The Cambridge Companion to Brecht* του Συνδεδειγμένου Τύπου του Πανεπιστημίου του Cambridge (1994, 4η έκδοση 1998) και δια φωτίζει τις διαδοχικές γραφές του έργου που καθρεφτίζουν την ταλάντευση της θέσης του Μπρεχτ απέναντι στην επιστήμη. Το πρωτελευταίο άρθρο είναι του James K. Lyon: «Ο Μπρεχτ στην Αμερική» (σσ. 369 εξ.)· ο συγγραφέας έχει γράψει πέντε βιβλία, και το ομότιτλο βιβλίο του θεωρείται σήμερα η βασική πηγή για τα έξι χρόνια διαμονής του Μπρεχτ στην Αμερική. Αποδεικνύεται με πειστικά στοιχεία πως ο Μπρεχτ είναι ο σεναριογράφος της ταινίας του Fritz Lang: «Hangmen also Die», που λόγω αμφιβολιών δεν έχει συγκαταλεχθεί στα *Απαντα*. Το τελευταίο μελέτημα είναι της Gisela May: «Όταν ήρθα στο Μπρεχτίνερ Ανσάμπλ» (σσ. 399 εξ.), κεφάλαιο του βιβλίου της *Με τα μάτια μου*, Βερολίνο 1977.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, «Ο Μπρεχτ της “παρεμβατικής σκέψης” και της συνεργατικής δουλειάς», αριθμεί τέσσερα άρθρα: του Δημήτρη Καρυόδα: «Η λογική μεταξύ διαλεκτικής και θετικισμού. Η “παρεμβατική σκέψη” στην καλλιτεχνική παραγωγή» (σσ. 307 εξ.)· ο συγγραφέας προετοίμασε το αφιέρωμα στον Μπρεχτ στα *Σύγχρονα Θέματα* (αφ. 71-72, Δεκ. 1999), όπου βρίσκεται άρθρο του με παρόμοιο περιεχόμενο: της Νάντιας Βαλαβάνη: «Θέατρο συμμετοχικό στις διαδικασίες της κοινωνικής αλλαγής. Η οργανωτική λειτουργία των διδακτικών θεατρικών έργων του Μπρεχτ» (σσ. 441 εξ.), εκτενέστατο άρθρο για τα διδακτικά έργα της μέσης περιόδου του δραματοουργού, με τα οποία σήμερα δεν ασχολείται σχεδόν κανείς· του Antony Tatlow: «Προθετικότητα και κείμενο: Ξαναδιαβάζοντας τον Μπρεχτ» (σσ. 503 εξ.), του μελετητή των «ανατολικών» πλευρών του έργου του Μπρεχτ και της Sabine Kebir: «Ο Μπρεχτ και οι γυναίκες» (σσ. 527 εξ.), θέμα δημοφιλές στη δεκαετία του 1990, όταν κυκλοφόρησε η σκανδαλοθηρική βιογραφία του Μπρεχτ από τον John Fuegi πάνω στο μοτίβο «sex for text».

Πρόκειται για μια πολύ σοβαρή και καλοδουλεμένη συνεισφορά στην ελληνική μπρε-

χτική βιβλιογραφία, που εξασφάλισε μέρος των πιο ειδικών και πλέον σημαντικών μελετητών του Μπρεχτ διεθνώς (όπως μπορεί να δει κανείς και από τα σύντομα εργοβιογραφικά σημειώματα για τους συγγραφείς του τόμου, σσ. 545 εξ.) και συγκέντρωσε μια ποικιλία απόψεων και «φωνών» σε μια ιδιότυπη «συμφωνία», που πρέπει να θεωρηθεί αυθεντική και αντιπροσωπευτική για τη σημερινή κατάσταση της Μπρεχτολογίας. Η επιμέλεια και το ζύγισμα των επιμέρους συμβολών, η διάρθρωση και η σύνδεση των άρθρων στην εισαγωγή και τις τρεις θεματικές ενότητες αποδεικνύουν ένα έμπειρο χέρι και ένα ηγναίο ενδιαφέρον.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΙΩΝ ΖΩΤΟΣ

Ο Ουμανισμός και η γένεσις του Μελοδράματος, Μέρος Α', Αθήνα 2003, σ. 491, μουσικές νότες, πολλές εικ.

Ο καθηγητής της Μουσικολογίας στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ίων Ζώτος, παρουσιάζει τον πρώτο τόμο ενός πανεπιστημιακού συγγράμματος σχετικά με τη γέννηση της όπερας στην Ιταλία προς το τέλος του 16ου αιώνα (συνοπτική παρουσίαση της πορείας αυτής στον Β. Πούχγκερ: «Ο ρόλος της μουσικής στο Κρητικό θέατρο», στον τόμο: *Μελετήματα θεάτρου. Το Κρητικό θέατρο*, Αθήνα 1991, σσ. 179-210). Αυτό αποτελεί ένα γνωστό κεφάλαιο πολλών ιστοριών της όπερας και της ευρωπαϊκής μουσικής εν γένει, αλλά το σύγγραμμα του κ. Ζώτου οδηγεί σε μεγαλύτερο βάθος α) ως προς τη μουσικολογική ανάλυση της σταδιακής μετάβασης από την πολυφωνία στη μονωδία, που αποτελεί τη βάση και την προϋπόθεση της δημιουργίας της όπερας, και β) ως προς τη σύνδεση των εξελίξεων στη μουσική με τη φιλοσοφία του Ουμανισμού και με την ιστορία του θεάτρου, ιδιαίτερα την εξέλιξη της *commedia dell'arte* και την εμφάνιση των ιντερμεδίων. Αυτό είναι κάτι που αφορά άμεσα τη θεατρική ιστορία. Μετά από ένα προεισαγωγικό σημείωμα και τις Ευχαριστίες ακολουθεί ο κύριος κορμός του βιβλίου, που διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια και έναν επίλογο. Το πρώτο κεφάλαιο αναλύει το φιλοσοφικό περιγύρο της ουμανιστικής σκέψης, που αποτελεί τη βάση εκείνης της ερμηνείας του αρχαίου δράματος που γέννησε την όπερα: την πεποίθηση πως κάπως έτσι, μελοποιημένη και τραγουδιόμενη, παιζόταν η αρχαία τραγωδία, και αυτή η πεποίθηση εντάσσει την προσπάθεια αυτή στις αρχαιολογικές αναστηλώσεις του αρχαίου θεάτρου, όπως έγιναν στη Ρώμη και αλλού από τις αρχές του 16ου αιώνα. Το κεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Ο Πλατωνισμός και ο Αριστοτελισμός κατά την Αναγέννηση και η Μουσική», και χωρίζεται σε πέντε υποενότητες: 1. «Εισαγωγικά: Η γένεσις του “*Dramma per musica*” και η άμεσος απήχησός του» (σσ. 17 εξ.), 2. «Φιλοσοφικές αναβιώσεις στις ιταλικές “Ακαδημίες”: Πλατωνισμός και Αριστοτελισμός» (σσ. 20 εξ.), 3. «Η “Πλατωνική Ακαδημία”, ο Marsilio Ficino και η υπέρτατη ημισοφία της μουσικής» (σσ. 31 εξ.), 4. «Το ιδανικό του αυλικού – στρατιώτου – επιστήμονος και του μουσικού στον *Αυλικό* του Castiglione» (σσ. 43 εξ.) – πρόκειται για το *Il libro del cortegiano* 1528 -, 5. «Ο Αριστοτέλης ως πρότυπον τραγωδίας, η ελληνική μουσική και ο Girolamo Mei» (σσ. 54 εξ.). Στο κείμενο όλα τα αποσπάσματα από τα θεωρητικά γραπτά της Αναγέννησης σχετικά με τη μουσική είναι μεταφρασμένα από τα ιταλικά και λατινικά στα ελληνικά, και το κείμενο συνοδεύεται από πολλές εικόνες, που αποτελούν ένα είδος οπτικού συ-